

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH METODIKASI: KO‘ZI OJIZ BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA‘LIM SHAROITIDA TASHKIL ETISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Abduraxmonova Gulasal Ravshanovna

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim innovatsiyalari kafedrasi o‘qituvchisi,

Namangan davlat pedagogika institute Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1-kurs magistranti
Xalmirzayeva Fotima Kamiljanovna

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23320435>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Ko‘zi ojiz bolalarning ta‘lim ehtiyojlari, Brayl yozuvidan foydalanish, taktil va assistiv vositalarni qo‘llash, og‘zaki nutqni rivojlantirish hamda grammatik va imlo ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislar hamkorligining ta‘lim samaradorligidagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, ona tili, ko‘zi ojiz o‘quvchilar, taktil vositalar, assistiv texnologiyalar, nutq rivoji.

Аннотация. В статье освещаются научно-методические основы преподавания родного языка в начальных классах для незрячих учащихся в условиях инклюзивного образования. Рассматриваются образовательные потребности незрячих детей, использование шрифта Брайля, тактильных и вспомогательных средств, развитие устной речи, а также формирование грамматических и орфографических навыков. Особое внимание уделяется сотрудничеству учителя, родителей и специалистов в повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальное образование, родной язык, незрячие учащиеся, тактильные средства, ассистивные технологии, развитие речи.

Abstract. This article discusses the scientific and methodological foundations of teaching the native language to visually impaired and blind primary school students in an inclusive education environment. It analyzes the educational needs of blind children, the use of Braille, tactile and assistive tools, the development of oral speech, and the formation of grammatical and spelling skills. The article also highlights the importance of cooperation between teachers, parents, and specialists in improving the effectiveness of the educational process.

Keywords: inclusive education, primary education, native language, tactile tools, assistive technologies, speech development.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, uning sifatli ta‘lim olish huquqini ta‘minlash va ta‘lim jarayonida teng imkoniyatlar yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ko‘zi ojiz va zaif ko‘ruvchi bolalarni umumiy ta‘lim jarayoniga jalb etish, ular uchun qulay pedagogik muhit yaratish inklyuziv ta‘limning asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

Ona tili fani boshlang‘ich ta‘limning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikrini aniq va izchil ifodalash, o‘qish va yozish ko‘nikmalarini

shakllantirishga xizmat qiladi. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishda esa an‘anaviy metodlarni bolaning individual ehtiyojlariga moslashtirish talab etiladi.

Ona tili o‘qitish metodikasida o‘quvchining faol ishtiroki, nutqiy faoliyatini rivojlantirish, grammatik bilimlarni amaliy mashqlar orqali shakllantirish muhim tamoyillar sifatida qaraladi. Ko‘zi ojiz bolalar ta‘limida esa mazkur tamoyillarni taktil, eshitish va boshqa sezgi imkoniyatlariga moslashtirish zarur.

Inklyuziv ta‘lim barcha o‘quvchilarning, jumladan, nogironligi bo‘lgan bolalarning ta‘lim jarayonida teng ishtirok etishi uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Inklyuziv ta‘lim ta‘limdagi to‘siqlarni kamaytirish va barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta‘minlash bilan bog‘liq.

Ko‘zi ojiz bolalar uchun ta‘lim muhitini tashkil etishda ko‘rish orqali qabul qilinadigan ma‘lumotlarning o‘rnini boshqa sezgi kanallari orqali yetkazish muhimdir. Shu sababli ona tili darslarida eshitish, qo‘l bilan sezish, og‘zaki tushuntirish va amaliy faoliyatdan samarali foydalanish talab qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta‘lim olish uchun teng imkoniyatlarni ta‘minlash, ta‘lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi masalalarga e‘tibor qaratilgan. Bu holat ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun ham moslashtirilgan ta‘lim sharoitlarini yaratish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning asosiy maqsadi boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi ojiz o‘quvchilarga o‘qitishning samarali metod va vositalarini ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilish hamda inklyuziv ta‘lim sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsaddan kelib chiqib, ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta‘lim ehtiyojlarini aniqlash, ona tili darslarida moslashtirilgan metodlardan foydalanish, Brayl yozuvi va taktil vositalarning imkoniyatlarini o‘rganish, og‘zaki nutq va grammatik ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘llarini ko‘rsatish vazifalari belgilandi.

Inklyuziv ta‘limning asosiy mohiyati o‘quvchini mavjud imkoniyatlari asosida ta‘lim jarayoniga jalb qilish va uning ehtiyojlariga mos pedagogik sharoit yaratishdan iborat. Bunda bolaning imkoniyati cheklanganligi uning ta‘lim olishiga to‘sqinlik qiluvchi omil sifatida emas, balki ta‘lim metodlarini moslashtirishni talab qiluvchi holat sifatida qaraladi.

Inklyuziv ta‘lim barcha o‘quvchilar uchun ta‘limdagi ishtirok va imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, ko‘zi ojiz o‘quvchini sinfdan ajratmasdan, balki uning ehtiyojlarini hisobga olgan holda umumiy ta‘lim jarayoniga qo‘shish muhimdir.

Inklyuziv sinfda o‘qituvchi o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olishi, topshiriqlarni turli shakllarda taqdim etishi va o‘quvchining bilimini faqat bitta usul orqali baholamasligi kerak.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning ta‘lim jarayonidagi ehtiyojlari, avvalo, axborotni qabul qilish usullari bilan bog‘liq. Ko‘rish imkoniyati cheklanganligi sababli ular matn, jadval, rasm va boshqa vizual materiallardan odatdagi shaklda foydalana olmaydi.

Bunday vaziyatda eshitish va taktil sezgi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirishda og‘zaki izohlarni aniq va izchil berishi, zarur hollarda predmetlarni qo‘l bilan sezish orqali o‘rganish imkoniyatini yaratishi lozim.

Ko‘rish qobiliyatining pasayishi insonning ta‘lim va kundalik faoliyatiga ta‘sir qilishi mumkin. Shu sababli ta‘lim jarayonida moslashtirilgan vositalardan foydalanish katta ahamiyatga ega.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilarning savodxonligini shakllantirishda Brayl yozuvi alohida o‘rin tutadi. Brayl tizimi harflar, raqamlar va boshqa belgilarni barmoq orqali sezish imkonini beruvchi nuqtali yozuv tizimidir.

Ona tili darslarida Brayl yozuvidan foydalanish o‘quvchining yozish va o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, mustaqil ravishda axborot olish imkoniyatini ham kengaytiradi.

Taktil materiallardan foydalanishda predmetning shakli, hajmi, tuzilishi va boshqa xususiyatlari o‘quvchi tomonidan qo‘l bilan sezilishi mumkin bo‘lishi kerak. Masalan, grammatik mavzularni o‘rgatishda so‘zlar alohida taktil kartochkalarga joylashtirilishi va o‘quvchiga ularni tartibga keltirish topshirig‘i berilishi mumkin.

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar bilan ona tili mashg‘ulotlarini tashkil etishda o‘qituvchi darsning barcha bosqichlarini oldindan rejalashtirishi zarur. Dars jarayonida mavzuni tushuntirish, savol-javob, mustaqil ish, amaliy mashq va baholash bosqichlari o‘zaro bog‘langan holda olib boriladi.

Yangi mavzu og‘zaki tushuntirilganda o‘qituvchi sodda, aniq va izchil nutqdan foydalanishi kerak. “Bu yerda”, “yuqorida”, “rasmda” kabi faqat ko‘rishga asoslangan izohlar o‘rniga predmet yoki topshiriqning joylashuvi aniq tasvirlab berilishi maqsadga muvofiq.

Masalan, gap tuzilishini o‘rgatishda o‘quvchiga gapning har bir qismi alohida so‘z sifatida berilib, ularni mazmuniga ko‘ra to‘g‘ri tartibga keltirish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunday mashqlar o‘quvchining grammatik fikrlashini rivojlantiradi.

Ona tili ta‘limining muhim vazifalaridan biri o‘quvchining og‘zaki nutqini rivojlantirishdir. Ko‘zi ojiz bolalar bilan ishlashda suhbat, savol-javob, hikoya qilish, tinglangan matnni qayta so‘zlash kabi metodlardan keng foydalanish mumkin.

O‘qituvchi o‘quvchini mustaqil fikr bildirishga undashi kerak. Buning uchun kundalik hayot, oila, maktab, tabiat, do‘stlik kabi bolaga tanish mavzulardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Masalan, o‘quvchiga qisqa hikoya tinglatilib, undan voqealar ketma-ketligini aytib berish, qahramonlarning harakatlariga munosabat bildirish va hikoyaga sarlavha tanlash so‘ralishi mumkin.

Bunday topshiriqlar nafaqat nutqni, balki xotira, tafakkur va mustaqil fikrlashni ham rivojlantiradi.

Grammatik bilimlarni shakllantirishda amaliy mashqlar muhim o‘rin tutadi. Ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun topshiriqlarni Brayl yozuvida yoki audio shaklda taqdim etish mumkin.

So‘z turkumlarini o‘rgatishda o‘quvchiga turli so‘zlar berilib, ularni ot, sifat, son va fe‘l kabi guruhlariga ajratish topshirig‘i beriladi. Gap bo‘laklarini o‘rganishda esa gap tarkibidagi so‘zlarning vazifasi og‘zaki savollar orqali aniqlanadi.

Imlo ko‘nikmalarini rivojlantirishda diktant, izohli diktant, lug‘at diktanti va mustaqil yozma mashqlardan foydalanish mumkin. Bunda o‘quvchining yozish tezligi va individual imkoniyatlari hisobga olinishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarning ta‘lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ekran o‘qish dasturlari, audio materiallar, elektron kitoblar va boshqa assistiv texnologiyalar ona tili fanini o‘rganishda yordamchi vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Brayl savodxonligini rivojlantirishda texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda assistiv texnologiyalarning ta‘lim jarayonidagi imkoniyatlari tahlil qilingan.

Biroq texnologiya o‘qituvchining o‘rnini to‘liq egallamasligi kerak. U ta‘lim jarayonini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida ishlatilishi maqsadga muvofiq.

Ko‘zi o‘jiz bolaning ta‘limdagi muvaffaqiyati faqat dars jarayoniga emas, balki o‘qituvchi, ota-ona va tegishli mutaxassislarning hamkorligiga ham bog‘liq.

O‘qituvchi bolaning o‘zlashtirish darajasi va qiyinchiliklarini ota-onaga tushuntirib borishi, ota-ona esa bolaning uy sharoitidagi o‘quv faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Zarur hollarda maxsus pedagog, tiflopedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlik qilish ta‘lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.

Ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarga ona tili fanini o‘qitish jarayonida eng muhim masalalardan biri ta‘lim mazmunini emas, uni yetkazish shaklini moslashtirishdir. O‘quvchi umumiy ta‘lim dasturidagi bilimlarni egallashi mumkin, biroq mazkur bilimlarni qabul qilish va namoyon etish usuli boshqa o‘quvchilarnikidan farq qilishi mumkin.

Shuning uchun o‘qituvchi ko‘rishga asoslangan topshiriqlarni audio, taktil yoki og‘zaki shaklga moslashtirishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchining ta‘lim jarayonidagi faolligini oshiradi.

Inklyuziv ta‘limning samaradorligi faqat maxsus vositalarning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Sinfidagi psixologik muhit, o‘qituvchining munosabati, tengdoshlar bilan muloqot va o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlash ham muhim omillardir.

Ko‘zi o‘jiz o‘quvchilar uchun ona tili darslarini samarali tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- o‘quv materiallarini Brayl yozuvi yoki audio shaklda taqdim etish;
- dars jarayonida aniq va tushunarli og‘zaki izohlardan foydalanish;
- taktil kartochkalar, predmetlar va modellarni qo‘llash;
- o‘quvchini mustaqil fikrlash va og‘zaki javob berishga undash;
- yozma topshiriqlarni o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashtirish;
- assistiv texnologiyalardan maqsadli foydalanish;
- ota-ona va mutaxassislar bilan muntazam hamkorlik qilish;
- baholashda o‘quvchining individual rivojlanishini hisobga olish.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarga o‘qitish inklyuziv ta‘limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur jarayonda o‘quvchining individual ta‘lim ehtiyojlarini hisobga olish, axborotni eshitish va taktil sezgi orqali qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Brayl yozuvi, taktil materiallar, og‘zaki metodlar va assistiv texnologiyalardan oqilona foydalanish ko‘zi o‘jiz o‘quvchilarning ona tili bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o‘qituvchi, ota-ona va mutaxassislarning hamkorligi ta‘lim jarayonining uzluksizligi va samaradorligini ta‘minlaydi. Eng muhimi, ko‘zi o‘jiz o‘quvchi o‘zini sinfning

teng huquqli a‘zosi sifatida his qilishi va ta‘lim jarayonida faol ishtirok etishi uchun qulay sharoit yaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Noshir, 2009.
2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta‘lim to‘g‘risida” gi Qonun. O‘RQ-637, 2020-yil.
4. World Health Organization. World Report on Vision. Geneva: WHO, 2019.
5. Pinder C., et al. Effectiveness of technology for braille literacy education for children: a systematic review. Assistive Technology, 2022.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education — All Means All. Paris: UNESCO, 2020.